

Szekeres Nikoletta

Világcsavargók kártyával kezükben

Fejes Endre szépirodalmi műveinek recepciója mintha az agónia fázisába érkezett volna az elmúlt évtizedben. Bár színművei vissza-visszatérnek – a gyakran főműként aposztrofált *Rozsdatemető* a színházi világban elismert műhelyek által újrafeldolgozásokban, átiratokban jelenik meg (lásd a *Rozsdatemető 2.0* című előadás a Katona József Színházban, premier 2019. március 9.), és még mindig képes a kor aktuálpolitikai és társadalmi kérdéseire reflektíven hatni – az, hogy az életművet vagy legalább egyes darabjait újraolvasásra érdemesnek tartja-e a tudományos élet, már egyáltalán nem ilyen egyértelmű.

Kis Fejes Endre-recepciótörténet

A Fejes-recepciót mintha már az író életében ellentétes erők irányították volna, amelynek számos oka lehet. Egyrészt a korabeli szocialista irodalomkritika a társadalmi érzékenységgű szövegekhez fűzött elvárások okán az értelmezésektől gyakran félrevezető olvasatokat várt el. Az, hogy Sándor Pál a marxista filozófia jegyében hogyan vette a biológiai determinizmust górcső alá a *Rozsdatemető* elemzésében, legalább annyira nehezítette a minőségi kritikai diskurzus létrejöttét, mint az együgyűen lelkenedő írások vagy az egzisztencializmus regénybeli megjelenése körüli félrebeszélések.¹ Ezzel párhuzamosan egy másik vita is folyt a fejesi prózapoétikáról és stílusról. Ennek legizgalmasabb pillanatai a *Magyar Nyelvőr* hasábjain érhetők tetten, amikor is a sok lelkenedő, az írói módszer modernségét, tömörségét és bravúrosságát dicsérő recenzióra és kritikára reagálva Kovalovszky Miklós megírta *A Rozsdatemető stílusa avagy a stílus rozsdatemetője* című (el kell ismerni, hogy nem hagyta ki a magas labdát, tökéletes címet kreálva a műcím segítségével) cikkét. A címnél egy kis csillag is található, amely nyíltan mutatja a megjegyzés vitaindítás gesztusát: „Kovalovszky Miklós írását vitaindító cikként közöljük. A szerk.”;² a vita nem maradt el, sőt, jól illusztrálta a korszak stíluseszményről, tematikus meghatározottságról, vagy éppen a siker fogalmáról alkotott nézeteit. Kovalovszky egyébként azt igyekszik bizonyítani, hogy a

1 A látszólag a szocializmusban elismert és a szocializmusban hívő szerző szocializmus-kritikája szinte minden műben tetten érhető, jelenléte, jelentősége és jelentése azonban az évek során folyamatosan változott, ennek vizsgálata fontos lenne mind irodalomtörténeti, mind társadalomdiagnosztikai szempontból.

2 KOVALOVSZKY Miklós, *A Rozsdatemető stílusa avagy a stílus rozsdatemetője*, Magyar Nyelvőr, 1964/4, 421.

Rozsdatemető nem stílusának, hanem „a téma bátorságának és az írói kísérlet újszerűségének” következtében lett oly sikeres. A második tagmondat azonban az írói kísérlet újszerűségének elismerésével azt is sugallja, hogy nemcsak a szociografikus olvasat, de a poézis vizsgálata is nehéz feladat, a fejesi szövegek nem adják olyan könnyen magukat, mint azt első ránézésre hinnénk. Az akkoriban divatos dokumentarista regény, illetve a talált történet (újságcikkek, hírek alapján ihletődő történet) beágyazottságán belül Fejes sok esetben sikeresen feszíti szét az adott kereteket. A *Vonó Ignác* című novellában egy *Új Időket* talál a főszereplő a padon és benne egy elbeszélést, a divatos kliséit máris megcsavarja az újság konkrétsága, nem beszélve arról, hogy a vidám kezdés után a novella milyen kiábrándult és ironikus hangon szól az egyéni boldogulás és a történelmi visszásságok viszonyáról. A *Jó estét nyár, jó estét szerelem* (1969) című kisregény Truman Capote *Hidegvérrel* (1965) című regényéhez hasonlóan valós esetet dolgoz fel, a beteges szerepjátszás és a kétségbeesett pszichózis reprezentálásával.

A 2008-ban útnak induló Előhívás című sorozat (a *Litera* folyóirat és a Nyitott műhely közös programja) máig nagyhatású műveket boncol és értelmez újra. A 2009. november 18-i beszélgetés az akkori csapat Fejes *Rozsdatemető*-jét tárgyalta Vári György kezdeményezésére, aki egyrészt kamaszkori olvasmányélményként emelte ki a könyvet, illetve a Kovalovszky-vitára is utalva úgy gondolta, a „regény nem tökéletesen halott”³. Az évtizedes beszélgetés igazolta Vári alap gondolatát, a megjelentek (Vári mellett Bán Zoltán András, Németh Gábor és Reményi József Tamás) hozzászólásai azt bizonyították, hogy az újraolvasás fontos kérdéseket is felvet.

Legutóbb Hermann Veronika porolta le a regényt, és tett kísérletet Tóth Krisztina *Akvárium* és Fejes Endre *Rozsdatemető* című művének összehasonlítására, egyrészt a családtörténet, másrészt a közösségivé metaforizálódó egyéni eredettörténet mentén. Körültekintő elemzésében a történet középpontjában álló női főszereplők nyomába ered, akik a sémák működésének ellenében kicsúsznak a

hagyományos, közhelyes anyafigurák kategóriájából, és végső soron mégis olyan, nőközpontú család-történeteket hoznak létre, amelyek adott esetben akár a magyar irodalomban lassan normává szilárduló aparegény szubzsánerének egyfajta ellenpontját, vagy még inkább: alternatíváját jelenthetik.⁴

Az életmű recepcióját alapvetően a főműnek kikiáltott *Rozsdatemető* körüli visszhang, majd az egyre gyakoribbá váló filmes adaptációk és színházi megjelenések alakították, de ha jobban beleolvassuk magunkat a fejesi szövegkorporuszba, illetve abba a korabeli, csekély számú releváns kritikába, amely poétikai szempontokat is vizsgál, érdekes jelenségekre bukkanhatunk – főképpen, ha az elmúlt két évtized ritka Fejes-értelmezéseit is hozzátesszük. Gion Nándor a *Rozsdatemető színvonala fölött* címmel *A hazudós* című elbeszélésről írja, hogy e kötetet a „szokványosság vádjá érheti legkevésbé”.⁵ Bár azzal egyetért, hogy a felszínen az írásokat meghatározó motívumok, a konfliktusok repertoárja szegényesnek és ismétlődőnek tűnik, de valójában a szövegekben található szeretet és szerelem beláthatatlan sokrétű alappá válik, és

3 SZEGŐ János, *Fejes-kérdések*, <https://litera.hu/magazin/tudositas/fejes-kerdesek.html>

4 HERMANN Veronika, *Anyaregény, anyanyelv = Helyettem a nyelv*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020, 201–202.

5 GION Nándor, *A Rozsdatemető színvonala fölött*, *Híd*, 1964/3, 337.

„az elbeszélések folyamatában létrejött távolság végképp megszünteti még a látszatát is az írói önisméltetésnek”.⁶ Fejes ügyesen ütközteti a realitást és a légvárat, írja Gion, amihez érdemes megvizsgálni a már említett korábbi novellákat, ott mindez a poétikai eszközökben is tetten érhető. A rövid, tömör párbeszédes szerkezeteket, a minimál közléseket – amelyek rövidségükben gyakran egyszerre súlyosak és metszően pontosak – olyan leírások szakítják meg, vagy inkább ölelik körül, amelyek különös ritmust és hangulatot adnak az elbeszélésnek, olykor elbizonytalanítanak a narrátori hangot illetően is.

Reggel, amikor megvirradt, fölmentem a Sashegyre. Végigfeküdtem egy fehér sziklán, és bámultam a napot, ahogy fölkapaszkodik az OTI-torony tetejére. A város fölött füst lebegett, de a napot nem bírta eltakarni. Mellettem apró gyíkok süttették magukat. Lehúztam a trikómat, és hátamat a hűs kőhöz szorítottam. Egyszerre egy gyönyörű lány jött felém.⁷

Ebben a rövid leírásban számos fejesi eszköz essenciája rejlik. Egyrészt szövegeinek gyakori alapfelállása a történetmesélés dramatizálása, a *sztorizás* aktusa: hol valaki különös életét meséli el éppen egy írónak (*Mocorgó*), hol szerelmének/aktuális partnerének adja elő élete történetét a narrátor (*Szelelemről bolond éjszakán*), hol csak úgy mesél mindenkinek, akivel találkozik a főhős (*A hazudós*). *A hazudós* című novellában a címadó szereplő beszéli el mágikus történeteit a munkásélet fakóságába belefáradt, néha szkeptikus, mégis hálás hallgatóságának. Miközben ez hozzákapcsolja Fejest egy korábbi (Gelléri Andor Endre vagy Tersánszky Józsi Jenő nevével fémjelezhető) irodalmi tradícióhoz, egyben parodizálja a mese, a történetmondás aktusát; a mágikus az életmű első darabjaiban olykor szürnaturalizmusba vált. Az elbeszélő pár pillanatra elhitei velünk is, hallgatóságával is, hogy a hihetetlen mesék akár meg is történhetnek, miközben az alapvetés az ironikus felállás, mely szerint a romantikus panorama mögött mindig ott a rideg valóság.

Nem kevésbé izgalmas téma a fejesi próza topografikus vizsgálata, (nem beszélve a Bereményi–Mándy–Fejes-próza térbeli összeolvasásának lehetőségéről), amely igazán ízletes urbanisztikai csemegéket tartogat a ma olvasóinak. *A hazudós* című elbeszélésben a narrátor arról mesél, hogyan ment fel a Sashegyre, és bámulta onnan lenézve az OTI-torony tetejét, ahonnan valóban az ezerszer áldott nyolcadik kerületre láthatunk. Az OTI (anno Országos Társadalombiztosítási Intézet, ma Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság) egy csodálatos épületegyüttes, amely az elbeszélés idejében még büszkén viselte az 1970-ben (az építésekor használt, hamarabb erodálódó bauxitbeton miatt) sajnós elbontott tornyát, illetve a különös, ma is ott díszelgő, allegorikus domborműveket a fejesi univerzumot is benépesítő alakokkal.

A sokszor redundanciával vádolt ismétléses szerkezettel kapcsolatban (a *Rozsdatemető*ből kiindulva, de mégis az egész pályát érintve) jegyzi meg György Péter, hogy

az ismétlődően rossz sorsok narratívája [...] az eszkatologikus időfogalmat, tehát az igazi szocializmushoz való folyamatos közeledés ígérését, a teleologikus történelem evidenciáját tette kritika

6 Uo.

7 FEJES Endre, *A hazudós (és más történetek az ezerszer áldott nyolcadik kerületből)*, Bp., Magvető, 1973, 6.

tárgyává. A visszatérően használt retorikai alakzatok ennek az elviselhetetlen állandóságnak a lenyomatait jelentették.⁸

György Péter által a szocialista romantika és szürrealizmus hívószavakkal is jellemzett fejesi próza egyik tétje az, hogy a kreált nyelv, a stilizált hang képes-e a ritkán hallott munkások, lumpenproletárok, csavargók hangján szólni, illetve hogy melyik irodalmi elvárás mit tart érdekesnek ebből. Mindenesetre a stílustörések, a kevert nyelvváltozatok, a bevett és gyakran alkalmazott fejesi írói eszközök az egész életmű vizsgálata alapján felvetik annak a lehetőségét, hogy a magyar irodalomban egy kevésbé megszokott nyelvhasználattal való kísérletezés tanúi lehettünk. Stuber Andrea jegyzetei⁹ közvetlenül osztják meg azt a várakozást és a revelatív élményt, amit egy új Fejes-regény (*A fiú, akinek angyalarca volt*) megjelenése okozott, még úgy is, hogy az életmű legkevésbé harmonikus és egyenletes minőségű szövegéről beszélünk. Az éppen Moszkvában tanuló egyetemisták között a számukra ismeretlen világot feltáró regény vitákat generált, akik aztán a szerzőhöz is ellátogattak, és ez a hatásmechanizmus azt is megkérdőjelezi, hogy a fejesi univerzum folyton újrahaznosított szereplői és történetei vajon tényleg csak azokhoz szóltak-e, akik magukra ismertek a kilátástalan sorsokban? Egy biztos, György Péter találóan fogalmaz, amikor így ír: „életművet egy absztrakt normatív esztétika nevében lesöpörni az asztalról – pusztá arrogancia”¹⁰

Fejes kedvencei a csavargók, az úgynevezett lumpenproletárok, és a hozzájuk kapcsolódó életek. Számos szereplő mintha jobb sorsra lenne érdemes, mégis visszarántja őket és sosem könnyed lézengésüket a gravitáció, akkor is, ha motivációjuk lenne arra, hogy új életet kezdjenek. Gyáni Gábor a flâneur fogalmának értelmezése kapcsán hívja fel a figyelmet a „bécsi jelenségre”. A 19. és 20. század fordulóján a proletár Bécs kifejlleszt egyfajta ellenkultúrát az úgynevezett „Ringstrasse kultúra” tagadásának jegyében. Gyáni azt írja:

helyesebb tehát ezek után a modern nagyvárosi nyilvánosságot olyan kettős természetű társadalmi helyként magunk elé idézni, ahol egymással párhuzamosan létezik és hat a polgári normalitás flânerie által (is) kifejezett emberi világa, és a proletár nagyváros életvilágában megtestesülő informális tradicionalizmus. Így válik fogalmilag teljessé a nagyvárosi modernitásban benne rejlő történelmi valóság egésze, melyet találónak gondolt metaforikus fogalmakkal írnak le, hogy értelmet adjanak ennek a különleges múltnak.¹¹

A rengeteg önéletrajzi elemmel bíró¹² *Szerelemről bolond éjszakán* című regény csavargóit olyan heterotopikus helyszínekre vezeti útjuk (a II. világháború után Ausztriában, Németországban,

8 GYÖRGY Péter, *Szocialista romantika és szürrealizmus* = Uő, *A hatalom képzete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*, Bp., Magvető, 2014, 208.

9 STUBER Andrea, *Kézzele, zöld tintával. Fejes Endre 75 éves*, 168 óra, 1998.szeptember 15.

10 GYÖRGY, i. m., 209.

11 GYÁNI Gábor, *Flânerie (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma* = Uő, *Nemzeti vagy transznacionális történelem*, Bp., Kalligram, 2018, 318.

12 Fejes Endre a II. világháború után, 1945 és 1949 között bejárta Európát (és ahogy sok évig Magyarországon), úgy Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Svájcban és Hollandiában is munkásként dolgozott.

Franciaországban a zsidó túlélők számára felállított menhelyek világába), ahol sajátos szabályrendszerek uralkodnak. A már említett *A fiú, akinek angyalarca volt* szintén kilép a nyolcadik kerület világából, és a Nagyfuvaros utcától a Gellért hegyen át a Pasaréti térig széles látóteret ad az akkori magyarországi nagyváros társadalmi viszonyairól.

A topográfiai hálózat, a történelmi beágyazottság, a nyelvi regiszterek keveredése, a műfajparódiák és bátran kevert hagyományok, mediális áttünések (amelyek a színházi és filmes munka visszahatásának is köszönhető) elsöre tudattalan alkalmazásának tükrében is érdemes vizsgálni Fejes műveit, amelyek játékosága mintha a reménytelen sorsú figurák minden mindegy attitűdjét metaforizálná. Éppen annyira tűnhet egy Fejes-szöveg ötletszerűnek, mint kiszámítottnak, csakúgy, mint egy kártyaparti.

Mesékkal kártyázók

Jelen írás egyik fő témája – a reméljük nem túl hosszúvá nyúlt, mégis elhagyhatatlannak tűnő bevezető után – a kártyázás megjelenése Fejes prózájában. A már említett színházi darabjai, színházi és filmes adaptációi, amelyek nagy számban jelentek meg a '60-as évek második felétől, erősen hatottak az írói stílusra, és vele párhuzamosan a sematizáló értelmezői viszonyulásra, illetve a piaci jelenlétre. Az újrakiadások közül – a filmváltozatnak is köszönhetően hosszú időig népszerű – *Mocorgó* negyedik kiadásának borítója kiválóan illusztrálja ezt az állapotot. Az elbeszélésből készült film egyik jelenete látható rajta, ahol egy társaság kártyázik, miközben ebben a kisregényben a kártyázás mindössze hangulatfestő szerepet tölt be. A 135 oldalas könyvben egyébként 34 oldalnyi (többségében kiváló) filmkép található. Látszólag az esszéíró, a színpadi szerző, a filmek adaptációjául szolgáló anyagok szerzője és a prózaíró olyannyira egyé vált, hogy a szépirodalmi szövegek kidolgozottsága itt-ott megbicsaklik. Az idő előrehaladtával a szövegeken egyre több dramaturgus jegy, filmes forgatókönyvi elem fedezhető fel, a narrátor néhol rezonóri pozíciót vesz fel (leginkább *A fiú, akinek angyalarca volt* című regényben érhető tetten), amiről utólag nehéz eldönteni, hogy egy, a világban csalódott ember pesszimizmussal nyakon öntött didaktikus szövege vagy a fejesi ironikus hangnem kevésbé árnyalt megnyilvánulása. Megritkulnak a kezdeti novellák lírai és szürreális leírásokban gazdag, olykor szokatlan, vagy éppen iteratív jellegükből fakadóan szimbolikussá növesztett képei, amelyek az első kötetekben izgalmas játékba léptek az expresszív mondatokkal, a szikár párbeszédekkel, a „szétkomponált” munkásnyelvvvel. Éppen ezért fő kiindulópontomul az 1975-ös *Szerelemről bolond éjszakán* című regényt választottam, amely megírását hosszú-hosszú készülődés előzte meg, és talán ezért is, kései megjelenése ellenére a korábbi szövegek virtuóz hangján szólal meg.

Fejes regényében három fiatal (ifj. Zimonyi István, Rósz Gyuri és Taniszter Laci) a második világháború utáni romos Budapestről, a Tisza Kálmán térről Nyugatra indul. Részben kalandvágyból, de talán még nyomósabb érvként a teljesen kilátástalan jövő, illetve stiklijek, hézagosan felvillanó, nem tiszta múltjuk elől. A főszereplő-narrátor a jól ismert történetmesélő pozícióból indít, és már elég hamar elárulja, hogy két társa meghal az út során. Első állomásuk a Rotschild Spital (Rotschild Hospital, a Baron Anselm von Rotschild alapította kórház a II. világháború után beteg és gyengélkedő zsidókat látott el), ahonnan várhatóan a zsidókat átszállítják Marseille-be,

majd onnan Palesztinába. „A játék egyszerű. Francia területen meglépünk.”¹³ A játékos/kártyás zsargon észrevétlenül szivárog be a Fejes-művek nyelvhasználatába, a figurák bármilyen helyzethez találnak alkalmas, passzoló kártyás kifejezést, mivel ezekben a szövegekben a kártyázás atmoszférateremtő eszköz, háttér, a kisember unaloműző programja; a „kártyás” a lumpenproletár állandó jelzője, a jó ember pedig az, aki nem (pénzben) kártyázik. Így lesz a kártyázásból morális kérdés, a jellemtelenség metaforája: „A legnagyobb férfi. Dolgozik, nem cigarettázik, nem iszik, nem kártyázik, nem lóversenyezik, nem szórja a pénzét”,¹⁴ de a hasonlat is, ha kártyás, sokkal ütősebb: „Hallgat. Figyel. Vár. Mint jó kártyás a lapra. Nem az első leosztásnál akar nyerni.”¹⁵

Vasvári Botond a *Bolond, aki nem kártyázik* című könyvében a magyarországi kártyázási szokások történetét ismertetve azt írja, hogy az 1700-as években „a kártyajáték igazán ott virágzott, ahol az emberek kikerülhettek a hagyományos közösségi kontroll alól”.¹⁶ A kártyázás bűnnek számított, és bár az urbanizáció folyamata egyre inkább elterjedtette, a paraszti társadalom hosszú ideig tartotta a távolságot az ördög bibliájától. „Annál szabadabb viszont a nincstelen agrárproletárok kártyázásáról vallott felfogása. Az ő számukra ugyanis esély sem látszott a vagyonszerzésre.”¹⁷ Vándorlásuk során Taniszterék időről időre megvetik lábukat a Spítálban, majd az ahhoz hasonló kórházakban, intézményekben Németországban és Franciaországban. Ezekben a heterotopikus terekben a sajátos kommunák kialakítják a kártyázás sajátos szabályrendszerét is, amely szoros összefüggésben van az itt érvényesülő sajátos hierarchiával és moralitással. Rósz Gyuri elsősorban a megélhetés okán kezd el kártyázni, hiszen csakúgy, mint a Vasvári által jellemzett reménytelen sorsú kubikosoknak, idénymunkásoknak, nekik sincs esélyük jelentősebb pénzösszeg szerzésére. A három fiúból Rósz tűnik a legvadabbnak,¹⁸ de a pénzért kártyázás, a gyilkosság, a lopás, minden, ami bizonyos fokig a klasszikus társadalomban amorális cselekedet, az ezekben a terekben relativizálódik. Rósz a lengyelekkel kerül szoros kártyaparti-kapcsolatba, és mint az sejthető, nem játszik tisztán, csalnia kell ahhoz, hogy folyamatosan nyerjen. A rend tudomásul nem vétele hosszú távon semmi jóval nem kecsegtet.

Az egyének valóságos cselekvése szubjektíve értelemszerűen igazodhat akár több rendhez is, és könnyen meglehet, hogy ezek a mindenkor elfogadott, konvencionális gondolkodási szokásoknak

13 FEJES Endre, *Szerelemről bolond éjszakán*, Bp., Magvető, 1975, 10.

14 FEJES Endre, *Rád gondolkodok = Uő, Szegény Vivaldi*, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FEJES/fejes00021a/fejes00034/fejes00034.html>

15 FEJES Endre, *Megóvott szerelem = Uő, Szegény Vivaldi*, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FEJES/fejes00021a/fejes00030/fejes00030.html>

16 VASVÁRI Botond, *Bolond, aki nem kártyázik*, Bp., Fekete Sas, 2008, 79.

17 Uo., 81.

18 Ez a vadság legalább annyira megkérdőjelezhető megjelenítést kap, mint a pénzben kártyázásé, hiszen a történet elbeszélő Zimonyiról hamar kiderül, hogy elvágta a Csikágói – a nyolcadik kerülethez hasonlóan a peremvidék, a csavargók kedvelt helyének ragadványneve a Keleti pályaudvar és környékén – Gyuri torkát a nyolcadik kerületi Légszesz utcában. Csikágói túlélte, és a regényben végig ott lebeg a bosszú lehetősége, hogy egyszer eljön Zimonyiért.

megfelelően értelmük szerint „ellentmondanak” egymásnak, mégis egymás mellett fennállnak, és empirikusan érvényesek.¹⁹

Hiába fenyegetőzik a pockingi (a menekülteknek helyt adó tábor, Rószék újabb állomása, szintén létező helyszín) hatalom embere, hogy beszünteti a játékot. Ugyanannyira működik párhuzamosan több rend, mint a kártyacsaták során. Rósz számára saját igazsága empirikusan érvényes, egy pillanatig sem kérdőjelezi meg tettei helyességét, cserébe legalább másokét sem, nem beszélve arról, hogy már ottlétük is blaszfémikus, hiszen egyikük sem zsidó származású.

A Fejes által kedvelt elhallgatás, félmondatokból értés azt sugallja, hogy az egymás után következő, céltalan és értelmetlen, sőt nem is túl komolyan vehető, de egyre inkább vére menő kártyacsaták, ha nem is a konkrét történet szintjén, de biztosan sodorják a srácokat a tragédia felé. Az ábrázolt menekülttáborban a rendszer erőszakon, elnyomáson és a véletlenül alapul, ahol az egymás mellett ideig-óráig megférő szokásrendek közül az egyik előbb vagy utóbb kiszorítja a másikat. Nyelvhasználatukban rendszeres védekezéssé válik a kártyázás aktusa: „Néha csalunk, néha lopunk, esetleg hamisan kártyázunk. De piszkos ügyekkel nem foglalkozunk.”²⁰ „Hideg volt, loptunk spalettát. Kártyáztunk, verekedtünk. Talán a pofám is nagyobb a kellesénél. De tolvajok nem vagyunk.”²¹

Így válik a kártyázás egyik pillanatban az italozó, csavargó, megbízhatatlan életmód szinonimájává, hogy aztán a másik pillanatban a védekezés, a legkisebb rosszak társaságában egy nagyobb bűn enyhítő körülményeként jelenjen meg. Ráadásul az alapállás – pénzt kell szerezni a megélhetésre – szerint az életben maradási vágy indokolja a kártyázást. Ezzel a kártya motívuma magát az életet, az élni akarást is szimbolizálja. Ezekben az évtizedekben a társadalmi mobilitás szintje csak látszólag magas, így nem nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy miért nem keresnek valami normális munkát ezek az emberek? Ráadásul a karakterek, akik benépesítik a fejesi univerzumot, olyanok, mint azok a gyerekjáték-papírmásé figurák, akik a speciális vágási technika miatt nem tudják elengedni egymás kezét. Taniszter állandóan sír és retteg, nem bírva a pengeélen táncolást, morálisan magasan Rószék felett áll, rendes munkát is vállal, de ez nem menti meg őt a szomorú végtől, hiszen ő sem tudja elengedni barátai kezét. Az meg, hogy mi az igazi piszkos ügy, amikor a háború után „Európa minden jelentős városa romhalmaz”,²² úgy tűnik, egy idő után nem számít. Annál inkább fontos, hogy a pénzszerzés mellett a kártyázás a hierarchikus viszonyokba is bevezetést enged. A győztes, ha gyanús is, hatalmi pozíciót kaphat, de maga a kártyázás szertartásossága, a játéktechnikák, a játékostárs megalázása, a düh elbírása visszahat a valóságra, a mindennapok kapcsolódásaira. Vasvári arra is felhívja figyelmünket könyvében, hogy a fogolytáborokban, börtönökben nem csak szórakozás, unaloműzés, élelem, kedvezmények, vagy vesztés rabtárs megalázása történik. Danilo Kis *Borisz Davidovics síremléke* című írását említi meg, ahol a vesztés azt a feladatot kapta, hogy a

19 Max WEBER, *A megértő szociológia néhány kategóriájáról*, https://www.mek.oszk.hu/05000/05014/html/erdelyi_a0005.html

20 FEJES, *Szerelmenről bolond éjszakán*, i. m., 219.

21 *Uo.*, 246.

22 *Uo.*, 240.

győztes által kiszemelt áldozat nyakát vágja el.²³ Rósz kártyás pályafutása szerencsésebben ér véget, az egyik lengyel megtapossa kezét, és csalónak nevezi, amire véres verekedés tör ki lengyelek és magyarok között, de a rendőrség hamar közbelép, vesztüket végül nem a kártya okozza.

A *Hazudós és más történetek az ezerszer áldott nyolcadik kerületből* című válogatás novellái számos előtörténetet tartalmaznak a későbbi művekhez, a *Rozsdatemető*, *A fiú, akinek angyalarca volt* és a *Sze-relemről bolond éjszakán* szereplői is mind ott vannak, különös hálózatot alkotva a szövegek között. Az *Élő Klára* című novella egy kocsmában kezdődik (mint megannyi Fejes-elbeszélés, például a *Mocorgó* is, csak éppen ott egy írónak mondja el történetét a szerencsétlen Mocorgó), és a főszereplő narrátor meséli el szerencsétlen és vak szerelmét a tragikus sorsú, fiatal cigánylány iránt. Az ő történetében a kártya a cigányok kártyajóslás mítoszához kapcsolódik, Klárának az anyja vet kártyát az eljövendő, igazi férfiről. A gyakran tragikus sorsú szereplők ezekkel a finom, könnyed játékokkal, a babona, a mágikus beemelésével már életükben metafizikai kapcsolódásokba lépnek, spirituális elemekbe ágyazva félelmeiket. Egyszerre bénító és felszabadító jelleggel bírnak a misztikus világok, miközben groteszken is, cinikusan is hatnak a fémpor, a vasszag, az üzemi környezet közegében. Végezetül *A fiú, akinek angyalarca volt* című regény egyik legkedvesebb szereplője, Valentin úr kívánczik még a kártyázás megjelenéseinek sorába. Talán nem meglepő, hogy Valentin úr is egy keserű szerelem szereplőjeként igyekszik kitenni magáért választottja és annak rokonai előtt. Itt a kártya Fejesnél ritka pozícióban, a szórakoztatás elemeként jelenik meg. Több mindent sűrít magába a regény egyik kulcsjelenete, amikor is Valentin úr, a vérbeli kisvárosi kispolgár kinyitja dobozát, és kevésbé előnyös külseje, esetlen mozgása biztossá válik, a dobozban rejlő kis tárgyak, kártyák és egyéb különlegességek a mutatványok rejtett, ám talán leglényegesebb oldalát, a mutatványos átváltozását adják. A sikeres kártyás mutatvány ismét élethalál kérdéssé válik, hiszen e pillanatban nincs annál fontosabb Valentin úr számára, minthogy elfeledtesse, milyen ügyetlen és jelentéktelen kis figura ő valójában.

A játékosság, ami alapvetően meghatározza a fejesi prózát, legalább annyira nehezen tekinthető komolytalan, mint komoly dolognak, csakúgy, mint a hazardőr és csavargó életutakat oly jól szimbolizáló kártyázás. A kártya motívumának megjelenése bár jól körülírhatóan a túlélés, az életben maradás egyik alapfeltétele – akkor is, ha a mindennapok megszokott darabja, és akkor is, ha a mindennapi betevő múlik rajta –, de egyben a lehetőségé is. Fejes narrátorai sosem adnak megnyugtató kiutat, ahogy szereplői ritkán kapnak boldog életet, mégis a rezignált melankólia mellett ott van, ha nem is a mosoly, de egy szemtelen vigyor: „Kinek milyen a szerencséje, olyan a nyerevénye.”²⁴

23 VASVÁRI, i. m., 104.

24 FEJES Endre, *Mocorgó*, Bp., Magvető Zsebkönyvtár, 1958, 15.

My love

I found somebody else

So please stop writing me
and sending your pictures

He wouldn't like it

And guess what!

He is also married!

And with two children
like you

Amazing isn't it!